

JAN KLÁPŠTĚ
Archeologický Ústav – Praha

WYBRANE ZAGADNIENIA SCHYŁKU WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO OKRESU W CZECHACH PÓŁNOCNO-ZACHODNICH

1. WPROWADZENIE

Problematyka dotycząca przejścia między okresem wczesnośredniowiecznym i rozwiniętym średniowieczem należy do najważniejszych zagadnień, rozwiązywanych przy okazji studium osadnictwa w Czechach. Wyniki osiągnane m.in. dzięki archeologii nie tylko przybliżają określony wycinek przeszłości średniowiecznej, lecz sprawiają również, że interpretacja tego właśnie wycinka w sposób znaczący wpływa na nasze ogólne pojmowanie historii średniowiecznej. Już u progu powstania nowożytnego nurtu historycznego w środowisku czeskim Fr. Palacký przypisywał kluczową rolę właśnie wyjaśnieniu relacji pomiędzy starszym i młodszym średniowieczem. Kolejne badania – co jest zrozumiałe – zmieniły punkt widzenia, a po okresie mnogości różnych podejść do omawianego zagadnienia jesteśmy obecnie świadkami zwiększonego zainteresowania wspomnianym okresem przejściowym oraz nowej oceny kwestii kontynuacji bądź dyskontynuacji w jego rozwoju. Poglądy akceptujące rozpoczęcie zmian u progu okresu rozwiniętego średniowiecza podkreślają zwykle ich znaczenie sięgające nawet do epoki rewolucji przemysłowej, a w niektórych aspektach nawet współczesności. Z drugiej zaś strony takie poglądy z konieczności poruszają kwestie interpretacji starszego okresu historii, wdają się w dyskusję o początkach szerszego zastosowania niektórych innowacji technicznych, itd.

Z mozaiki badań osadniczo-archeologicznych przeprowadzonych na terenie Czech skoncentrujemy się w tym miejscu na środowisku wiejskim i jego rozwoju w XII i XIII wieku. Zajmować się będziemy tylko jedną, ograniczoną regionalnie częścią, a mianowicie rozleglejszym zapleczem miasta Most w północno-zachodnich Czechach. Długotrwałe zainteresowanie archeologów tym regionem jest niejako wymuszone działaniami terenowymi, które w sposób radykalny zmieniają tamtejszy krajobraz. Badania zaplecza miasta Most nawiązują do badań archeologicznych samego centrum miejskiego, przeprowadzonych w latach 1970 – 1984 i nastawionych zwłaszcza na problematykę genezy miasta średniowiecznego. Most, który wkrótce po 1200 r. występuje jako osada targowa o ograniczonym regionalnym znaczeniu, w ciągu kilku dziesięcioleci XIII wieku wszedł do grupy czołowych miast królewskich. Ten wyraźny awans, rzecz jasna, zwiększa

nasze zainteresowanie ówczesną sytuacją na zapleczu miasta. W krótkim zarysie spróbuję objaśnić trzy podstawowe działy, objęte badaniami w czasie eksploracji regionu Mostu.

2.1. POWSTAWANIE WSI PEŁNEGO ŚREDNIOWIECZA

Na przełomie XII i XIII wieku w Czechach północno-zachodnich rekonstrujemy szeroko rozprzestrzenioną sieć osadniczą, poza którą pozostawały tylko stosunkowo ograniczone strefy, skoncentrowane przede wszystkim u podnóża Rudaw. W dynamice długotrwałego procesu formowania się takiego obszaru osadniczego wyróżnia się szczególnie okres wczesnogradziskowy, a przede wszystkim późny okres gradziskowy. Oprócz osad zasiedlonych najprawdopodobniej w sposób ciągły już od VI/VII wieku, wychwytyjemy również osady zamieszkałe krótko, tylko w niektórych okresach wczesnego średniowiecza. W okresie późnogradziskowym, oprócz wyraźnego rozwoju sieci osadniczej, rejestrujemy kilka przypadków przesunięcia ze stanowisk zajmowanych w poprzednim długotrwałym okresie na stanowiska znajdujące się w pobliżu. Przyczyny tego zjawiska, jak dotąd, nie zostały wyjaśnione. Okres późnogradziskowy określamy ciągle jeszcze niezbyt dokładnie: dolną granicą okresu ustala się na koniec XII wieku, granicę górną w ciągu 1 poł. XIII wieku. We wczesnym średniowieczu, a więc również w okresie późnogradziskowym, sieć osadnicza zmienia się, poszerza i zagęszcza, jednakże podstawowy charakter osad dostępnych dla ewidencji archeologicznej pozostaje bez wyraźniejszych zmian.

Istotne zmiany przynosi natomiast wiek XIII. Około połowy XIII wieku wyraźnie znikają bezpośrednie ślady osadnictwa rejestrowane poza centrum wsi, znanych od młodszego średniowiecza. Równocześnie zmienia się także obraz archeologiczny samej wsi.

Uwagę naszą skoncentrujemy na analizie stosunków pomiędzy wsiami pełnego średniowiecza oraz ich bezpośrednimi poprzednikami wczesnośredniowiecznymi. Wyniki terenowe z około 30 badanych stanowisk wskazują na szeroką skalę relacji przestrzennych. Najczęściej rejestrujemy pokrywania się całkowite lub częściowe obydwu jednostek, bądź przesunięcie na niewielką odległość.

W Czechach północno-zachodnich stwierdza się raczej wyjątkowo zanik wczesnośredniowiecznej osady bez bezpośredniego powiązania przestrzennego z osadnictwem młodszym, a więc zjawisko, które można łączyć z procesem koncentracji osadniczej. Omawiana tu problematyka w znacznym stopniu należy do studium centrów wiejskich, a więc do specjalizacji, która ma w Europie środkowej już pięćdziesięcioletnią tradycję, lecz wyniki tych badań są bardzo nierównomiernie rozłożone. Dotyczy to zwłaszcza interpretacji wyników osiąganych dzięki badaniom powierzchniowych, gdzie ujawniają się znaczne rozbieżności. Naszym zdaniem, często dochodzi do pomieszania dowodów kontynuacji osadniczej z dowodami kontynuacji formy osadniczej. W wynikach prezentowanych – jak dotąd – przede wszystkim z obszaru określonego ongiś jako *Germania Slavica*, spotyka się później poglądy o kontynuacji form osadniczych już od początku wczesnego średniowiecza, pozbawione według naszej opinii odpowiedniej argumentacji. Ogólnie można skontatować, iż w północno-zachodnich Czechach, na te-

renie starego obszaru osadniczego nie znamy żadnej osady wiejskiej, w stosunku do której można by było udowodnić ciągłość formy osadniczej od czasu sprzed początku XIII wieku. To samo można stwierdzić w odniesieniu do pozostałych, zbadanych dotąd obszarów Czech.

Zwróćmy teraz uwagę na interpretację fazy, która zamknęła starszy długo trwający etap rozwoju, a stworzyła podstawy nowej formy wsi. Przyczyny poważnych zmian w charakterze wsi oraz jej zaplecza upatrujemy w istotnych przemianach wymagań w stosunku do średniowiecznych środowisk wytwórczych. Nowożytnie źródła kartograficzne wskazują, iż w wyniku przemian strukturalnych w rejonie Mostu powstały w większości stosunkowo regularne układy zabudowy wsi, otoczone gruntami ornymi w systemie niwowym. Nasze możliwości interpretacyjne uzupełniają również wyniki badań palinologicznych. Przedstawiają one region Mostu w XIII wieku jako obszar o otwartym krajobrazie oraz z wysokim udziałem uprawy zbóż. Duże znaczenie ówczesnej uprawy zbóż wynika także ze źródeł pisanych, które odzwierciedlają znaczne zainteresowanie miasta Most oraz przyległego klasztoru oseekiego właśnie handlem zbożem.

Nasza interpretacja – rzecz jasna – nie obejdzie się jednak bez pewnej konstrukcji modelowej. W tym kontekście łączymy rozwój wsi w rejonie Mostu w XIII wieku z efektywnym stosowaniem regularnej wielopolówki oraz z całym zespołem dalszych innowacji.

Schemat podstawowy rozwoju wsi, który tu próbowaliśmy naświetlić, pozwala wypowiedzieć się na temat kolejnych problemów, związanych z osadnictwem średniowiecznym. W literaturze znajdujemy znaczne zróżnicowanie poglądów na temat kwestii stabilizacji wsi średniowiecznej. Jak już wspominaliśmy, w okresie średniowiecznym rejestrujemy długotrwałe zasiedlenie niektórych stanowisk, w ramach których dochodzi jednak do przesunięć i zmian zabudowanej powierzchni. Dla rozwoju wsi od XIII wieku charakterystyczny jest nowy stopień stabilizacji, związany z nową formą budowlaną osadnictwa, co pozwala realizować bardziej długotrwałe zamysły budowlane. Zwróćmy jeszcze uwagę na konsekwencje wprowadzania prawa niemieckiego, *ius Teutonicum*, które czasami bywa łączone ze zmianami strukturalnymi osadnictwa średniowiecznego, a nawet uważane jest wręcz za warunek tych zmian. Wyniki z kilku regionów Czech, m.in. właśnie z regionu Mostu, nie potwierdzają jednak poglądu o łączności przyczynowej obydwóch zjawisk. W okolicach Mostu dopiero po upływie stu lat po zaistnieniu zmian strukturalnych obserwujemy pierwsze dowody nadawania prawa niemieckiego, dotyczące niektórych wsi należących do klasztoru oseekiego. Te zmiany prawa były spowodowane obciążeniami finansowymi klasztoru, i ich realizacja w żaden sposób nie odbiła się na układzie przestrzennym poszczególnych form osadniczych.

Sumując pierwszą część naszych uwag, należy jeszcze podkreślić, iż w kontekście dotychczasowych danych dotyczących osadnictwa średniowiecznych Czech, region Mostu oraz większa część północno-zachodnich Czech należy do obszarów, gdzie zmiany charakterystyczne dla okresu rozwiniętego średniowiecza następowały stosunkowo radykalnie i szybko. Podstawowym warunkiem była na pewno urodzajność gleb terytorium między Żatcem i Litomierzycami. Stosunkowo szybkie dokonanie się wspomnianych przemian uważamy za jeden z decydujących powodów rozwoju lokacyjnego Mostu w XIII wieku.

2.2. POCZĄTKI WIEJSKICH REZYDENCJI DROBNEJ SZLACHTY

Nasze zainteresowanie tą problematyką wynika przede wszystkim z dążenia do bardziej szczegółowego poznania procesu feudalizacji oraz uchwycenia kwestii udziału, jaki w zagospodarowaniu ziemi miała własność ziemska drobnej szlachty. Znaczących informacji dostarcza już naniesienie miejscowości z wczesnymi rezydencjami feudalnymi, poświadczonymi zwłaszcza w ciągu I połowy XIII w., na archeologiczną mapę osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Na badanym obszarze cały szereg rezydencji drobnych feudałów powstał w miejscach z długą tradycją osadniczą, sięgającą okresu dużo wcześniejszego niż początki osiedlenia się drobnej szlachty na wsi. Ta obserwacja pozwala odrzucić poglądy, pojawiające się w literaturze historycznej, znacznie przeceniające wkład drobnej szlachty w proces rozszerzania ekumeny osadniczej. W źródłach pisanych wyraźnie przejawiają się powiązania drobnej szlachty z okolic Mostu i Bíliny z rodem Hrabišicův, którzy byli uważani za najpotężniejszy ród szlachecki w Czechach w pierwszej połowie XIII wieku. W tym kontekście wydaje się, iż proces powstawania własności ziemskiej drobnej szlachty na interesującym nas obszarze w znacznym stopniu uzależniony był od rozwoju posiadłości rodu Hrabišicův.

Szczegółowe badania wybranej miejscowości wykazują, iż wczesne rezydencje drobnej szlachty powstały w środowisku wczesnośredniowiecznej wsi i towarzyszyły końcowemu etapowi rozwoju. Dokładniejsze datowanie początków tych siedzib jest nadal dość skomplikowane. Według uzyskanych źródeł, dotyczących regionu Mostecka, momentu powstawania takich ośrodków szukać należy w okresie późnogrodziskowym a więc najpóźniej pod koniec XII wieku. Dla pierwszego etapu rozwoju tych rezydencji charakterystyczne są proste formy budownictwa oraz proste ogrodzenia. Należy podkreślić, iż właśnie z powodu swych prostych form ośrodki te wymykały się możliwościom klasyfikacyjnym prospekcji archeologicznej i dotychczasowy stopień ich poznania w Europie Środkowej jest dosyć słaby. Według wskaźników archeologicznych, równocześnie z przebudową wsi okresu rozwiniętego średniowiecza miały miejsce również zmiany w charakterze rezydencji drobnej szlachty.

Okolo połowy XIII wieku drobna szlachta osiedlona w szerokim zapleczu Mostu rozpoczęła budowę nowych rezydencji, które odpowiadają już wyraźniejszym w terenie i bardziej znanym farmom. Zwykle określamy je jako grodziska typu motte itp.

2.3. NIEKTÓRE PROBLEMY ROZWOJU CMENARZYSK WIEJSKICH

Dyskusja archeologiczna nad problematyką fazy przejściowej między okresem wczesnośredniowiecznym a okresem pełnego średniowiecza nie może pominąć problematyki rozwoju cmentarzysk. Uwagę zwraca okres końcowy cmentarzysk rządowych i początki powstawania cmentarzysk przykościelnych w środowisku wiejskim. Według dostępnych danych rozwój cmentarzysk rządowych w północno-zachodnich Czechach można obserwować najwyżej do początków XII wieku. Decydujące znaczenie ma w tej kwestii spojrzenie całościowe. Określenie górnej granicy jest obecnie niełatwe, biorąc pod uwagę nikłą ilość wyposażenia grobowego. Poza tym na ogół nie dysponujemy stanowiskami zbadanymi w całości i często nie znamy kontekstu ocenianej części cmen-

tarzyska. Ogólnie jednak istnienie cmentarzysk rządowych w Czechach północno-zachodnich nie przekracza 1100 r., a w większości pewne punkty oparcia dla chronologii znikają już przed tą datą.

W tym miejscu, rzecz jasna, nie możemy pokusić się o bardziej ogólną interpretację zaniku cmentarzysk rządowych. Często wskazywano tu na związek między tzw. statutami gnieźnieńskimi (1039) oraz edyktem Brzetysława II (1092) a końcowym etapem rozwoju cmentarzysk. Interpretacja zakazu grzebania „in agris sive in silvis” oraz wymóg grzebania „in poliandro fidelium” nacechowana jest znacznymi rozbieżnościami. W ujęciu pierwszym można by zakładać zakaz grzebania zmarłych poza cmentarzyskami rządowymi (podobnie już L. Niederle), w ujęciu drugim – już bezpośrednio przejawy długotrwałych dążeń do skoncentrowania grzebania zmarłych w pobliżu kościołów. Druga wersja wydaje się nam o wiele mniej prawdopodobna. Przypomnijmy, iż korzystanie z cmentarzysk nieprzykościelnych było nadal powszechne nawet w aglomeracjach przy grodowych centrach administracyjnych (np. Litomierzycy). W żadnym wypadku edykt Brzetysława nie może służyć jako dowód w dyskusji na temat chronologii. Z tym edyktem kojarzony jest czasami fakt zaniknięcia wyposażenia zmarłych, chociaż w odpowiednich tekstach nie znajdujemy o tym żadnej wzmianki. Hipoteza na temat walki przeciwko darom grobowym, zakazów kościelnych oraz surowego nadzoru nie znajduje jednak żadnego oparcia w źródłach pisemnych. Można jednak przypomnieć pogląd P. Reineckeego, wypowiedziany w dyskusji dotyczącej cmentarzysk merowińskich, podkreślający stopniowe zmiany w długotrwałym procesie chrystianizacji, do których można zaliczyć również zmianę w dawaniu darów, zamiast do grobu, do kościoła. Z hipotezą tą koresponduje najprawdopodobniej historia z Běstviny w okolicy m. Časlav w Czechach, opowiedziana przez kanonika Vyšehradzkiego około 1137 r. Cudownie uzdrowiona kobieta zdjęła wówczas swe kolczyki i ofiarowała je na ołtarzu kościoła, do którego należała.

Kwestią sporną pozostaje właściwa rekonstrukcja stosunku między cmentarzyskami rządowymi a kościelnymi. Zarówno w źródłach pisanych, jak i zachowanych zabytkach architektury, czy też w resztach odkrytych przez archeologię, notujemy wzrost liczby wiejskich obiektów sakralnych dopiero po pewnym czasie, wyraźniej dopiero w 2 poł. XII w. Dyskusja dotycząca reprezentatywności tych danych jest, rzecz jasna, mocno skomplikowana. Podkreślamy jednak, że według wczesnych opinii warunki społeczne do budowy liczniejszych wiejskich obiektów sakralnych, mogących spełniać niektóre funkcje parafialne, tworzyły się stopniowo dopiero w XII wieku i na początku wieku XIII. Między datowaniem końca cmentarzysk rządowych i pierwszymi dowodami dostatecznie gęstej sieci kościołów wiejskich pozostaje więc często duży przedział czasu, którego nie potrafimy w zadowalający sposób wypełnić. W zasadzie można rozważać dwie możliwości. Obok bezpośredniej ciągłości rozwojowej między cmentarzyskami rządowymi i kościelnymi szuka się czasami ogniwa łączącego, w postaci jakiejś odrębnej grupy cmentarzysk. Drugiej z możliwości nie możemy w sposób jednoznaczny sprawdzić, gdyż właśnie analiza dostępnych źródeł z obszaru północno-zachodnich Czech wykazuje brak odpowiednich punktów oparcia. Mimo jednak dotąd nie rozwiązanych ważnych zagadnień dotyczących problematyki przejścia między cmentarzyskami rządowymi i przykościelnymi, chcielibyśmy zaakcentować jeden aspekt tej kwestii. W okresie starszym można w obrębie wsi czeskiej wskazać cały

szereg par, kiedy osada połączona była z przynależnym do niej cmentarzyskiem rzedowym. W okresie młodszym, który obserwujemy od początku XII wieku, w środowisku wiejskim zaczęły się tworzyć powiązania łączące znacznie rozleglejsze jednostki. Przełom ten w długotrwałym procesie chrystianizacji, połączony z porzuceniem tradycyjnych powiązań, stanowił na pewno poważną zmianę w myśleniu naszych przodków.

3. PODSUMOWANIE

Poprzednie trzy rozdziały próbowały przybliżyć zmiany, jakie zamykają okres wczesnośredniowieczny na obszarze Czech północno-zachodnich i stwarzają podstawy dalszego rozwoju. Najpierw, przypuszczalnie, na początku XII wieku, rozpoczęła się zmiana cmentarzysk, która prawdopodobnie związana była ze stopniowym i długotrwałym procesem powstawania parafialnej (protoparochialnej) sieci. Obraz archeologiczny wsi zaczął się zmieniać dopiero później. Późnogrodziskowy okres przyniósł wraz z wyraźnym postępem w osadnictwie również pewien ruch w starszej sieci osadniczej, a w tym samym czasie w środowisku wiejskim Czech północno-zachodnich zaczynają się pojawiać pierwsze wczesne rezydencje drobnych feudałów. Zasadnicze zmiany jakościowe w charakterze wsi, sięgające od zmian w zasiedlaniu aż do zmian w krajobrazie, nastąpiły dopiero w XIII wieku. Pojawienie się całego zespołu innowacji technicznych spowodowało również zmianę podstawowego środowiska produkcyjnego społeczeństwa średniowiecznego. Wówczas powstaje w regionie Mostu wieś pełnego średniowiecza, która jest stosunkowo ustabilizowana, ma nową formę zabudowy i otoczona jest obszarami pól uprawnych.

Z szerszego kontekstu wynika, iż Czechy w XII wieku objęte zostały procesem przemian, który postępował przez Europę i zmienił jej społeczeństwo feudalne. W przebiegu tych zmian obserwuje się znaczne różnice; najpierw proces ten objął zaawansowane części Europy zachodniej, gdzie rozpoczął się już na przełomie X i XI wieku oraz w wieku XII. W terytorialnie zróżnicowanym rozwoju powstawały oczywiście warunki do wzajemnego oddziaływania regionalnego, a oprócz tego również do przemieszczania się ludności do odleglejszych regionów, dostarczających możliwości osiedlania się. Omawiany proces zmian w starszych badaniach był uchwytny w dość szczątkowej postaci i jego wypaczenie znalazło odbicie w rozumieniu problematyki kolonizacji średniowiecznej. Studium okresu wczesnośredniowiecznego, oparte tylko i wyłącznie na źródłach pisanych, mogło tylko ubocznie zarysować ruch osadniczy w XI i XII wieku, określane w Czechach jako kolonizacja wewnętrzna. W skomplikowanej sytuacji XIII wieku, z punktu widzenia badań XIX-wiecznych oraz pierwszej połowy XX wieku, uwypuklono kwestię „dwóch narodowości”, z którą to zbyt pochopnie łączono pozostałe równocześnie rejestrowane zjawiska. Z dzisiejszego punktu widzenia podkreślamy znaczenie długotrwałego procesu rozszerzania się ekumeny osadniczej już od początku okresu wczesnośredniowiecznego oraz znaczenie zmian strukturalnych w osadnictwie w rozwiniętym średniowieczu. Taki punkt widzenia jednak w sposób zasadniczy odbiega od tradycyjnie pojmowanego terminu kolonizacji średniowiecznej oraz jej tradycyjnej periodyzacji. Z drugiej zaś strony, nasze ujęcie nie jest zgodne

z niektórymi aspektami rozumienia tzw. przełomu ekonomicznego w drugiej połowie I tysiąclecia. W całej omawianej problematyce pozostaje szereg pytań otwartych, zachęcających do dalszej dyskusji, a przede wszystkim do dalszych systematycznych badań.

AUSGEWÄHLTE PROBLEME DES ENDES DER FRÜHMITTELALTERLICHEN PERIODE IN NORDWESTLICHEM BÖHMEN

Zusammenfassung

Thema des Aufsatzes ist die komplizierte und immer noch schwach bekannte Problematik des Endes der frühmittelalterlichen Periode und ihres Überganges zum vollen Mittelalter, angesichts der Forschungsergebnisse über Veränderungen in dörflicher Ansiedlung in der Gegend der Stadt Most, wo viele Jahre intensive archäologische Arbeiten geführt wurden. Der Autor konzentriert seine Aufmerksamkeit auf einigen ausgewählten Problemen. Als erstes von ihnen wird der Entstehungsprozess eines vollmittelalterlichen Dorfes angesprochen. Aus reichlichem Material aus der untersuchten Region kann festgestellt werden, dass der Gestaltung eines mittelalterlichen Dorfes eine intensive frühmittelalterliche Ansiedlung vorausgegangen war und dazu vom Anfang dieses Zeitabschnitts, mit besonderer Intensivierung in jüngeren Phasen. Der Autor untersucht das Problem räumlicher Verhältnisse von frühmittelalterlichen Siedlungen und von in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts entstehenden Dörfern. Er stellt fest, dass für eine direkte Kontinuität der Siedlungsform vom Früh- bis Spätmittelalter keine Beweise vorliegen, obgleich wir am häufigsten mit voller oder teilweiser Deckung der Gebiete beider Formen oder auch mit geringfügiger räumlicher Umsiedlung zu tun haben. Der Autor polemisiert mit der Ansicht, nach der die Hauptrolle in Siedlungsveränderungen der böhmischen Dörfer der Kolonisierung auf deutschem Recht zuzuschreiben ist. Er unterstreicht die Bedeutung technischer Innovationen, deren Einführung eine Umwandlung im Produktionssystem von Lebensmitteln herbeigeführt hat.

Zweites in dem Aufsatz angesprochenes Problem ist die Frage über den Beginn dörflicher Residenzen des Kleinadels, der bereits - nach Untersuchungsergebnissen der Gegend von der Stadt Most - für das Ende des 12. Jahrhunderts zu datieren sei. Bauart und einfaches Befestigungssystem unterscheidet diese von den bekannten, späteren mittelalterlichen Residenzen. Der Autor polemisiert gleichzeitig mit einer in der Literatur anzutreffenden Ansicht über die grosse Rolle kleiner Dorfbesitzer in der Bewirtschaftung und Kolonisierung des untersuchten Dorfgeländes, indem er auf frühere Entstehung des Siedlungsnetzes hinweist.

Dritte in dem Aufsatz angeschnittene Frage ist das sehr wesentliche Problem der Entwicklung von dörflichen Friedhöfen, insbesondere der Relationen zwischen ausserkirchlichen Reihenfriedhöfen und den kirchlichen Friedhöfen. Der Autor weist auf Schwierigkeiten bei Feststellung der Chronologie des Endes der ersten und des Anfangs der zweiten Gruppe von Grabstätten. Bei Lösung dieses Problems muss die Entstehung dörflicher sakraler Zentren berücksichtigt werden. Diese Zentren bildeten die Grundlage einer Pfarrorganisation und solche entstanden allmählich erst im 12. und am Anfang des 13. Jahrhunderts.

Diese paar ausgewählte Probleme aus der, für die Ansiedlungsgeschichte sehr wichtigen Zeit, beweisen dass immer noch eine Reihe von Fragen besteht, die zur weiteren Diskussion und vor allem zu weiteren systematischen Forschungsarbeiten ermutigt.